

GOVORI ZAPADNOHERCEGOVAČKIH HRVATA U KONTEKSTU HRVATSKOGA JEZIKA

Sažetak

U radu se analiziraju govori zapadnohercegovačkih Hrvata u kontekstu hrvatskoga jezika u cjelini. Upozorava se da su ti govori, kao sastavni dio hrvatskoga novoštokavskoga ikavskoga dijalekta, dijelom utkani u temelje normiranoga suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika. Analizom se pokazuje da su se u 20. stoljeću u tim govorima čuvali mnoge riječi koje su stoljećima bile sastavnim dijelom ne samo hrvatskih književnih djela i inih pisanih spomenika nego i hrvatskih mjesnih govora i u Hrvatskoj i u autohtonim zajednicama u staroj hrvatskoj dijaspori na srednjoeuropskom prostoru. Naravno, mnoge su od tih jezičnih realizacija očuvane i do danas. Zato se u ovom radu razmatraju riječi i izrazi hrvatskih zapadnohercegovačkih govora u kontekstu različitih hrvatskih idioma u prošlosti i sadašnjosti. Analiza obuhvaća pojedine fonološke značajke i značajke rječotvorja, a posebna je pozornost posvećena leksiku. Upozorava se da je za očuvanje nacionalnoga identiteta važan ne samo normirani hrvatski književni jezik nego također i različite jezične značajke mjesnih govora koje su često nenametljiva poveznica hrvatske jezične prošlosti i sadašnjosti. Mnogi primjeri iz govora zapadnohercegovačkih Hrvata značajna su karika u tom hrvatskom jezičnom lancu.

Ključne riječi: hrvatski govori, zapadna Hercegovina, novoštokavski ikavski dijalekt, nacionalni identitet

SPOKEN LANGUAGE OF WESTHERZEGOVINIAN CROATS IN CROATIAN LANGUAGE CONTEXT

Abstract

The paper analyzes spoken language of Westherzegovinian Croats in the context of Croatian language as a whole. It is emphasised that this spoken language as a part of Croatian new-’štokavian’ ‘ikavian’ dialect represents partly the foundations of the norm of the modern Croatian literary language. The analysis shows that in the 20th ct. this spoken language preserved many words that have, for centuries, been a part of Croatian literary works, written documents as well as Croatian local speeches in Croatia and in indigenous communities in old Croatian diaspora in Central Europe. Naturally, many of those linguistic realisations have been preserved till now. That is the reason why in this paper we deal with words and expressions of Croatian Westherzegovinian spoken language in the context of different Croatian idioms in history and in present. We analyze some phonological and morphological elements, whereas special attention is paid to the lexis. It is emphasised that for the preservation of national identity not only the norm of Croatian literary language is important, but also different linguistic elements of the local speeches that are quite often a silent link between Croatian linguistic past and present. Numerous examples from the spoken language of Westherzegovinian Croats are an important link in that Croatian linguistic chain.

Key-words: Croatian spoken language, West Herzegovina, new-’štokavian’ ‘ikavian’ dialect, national identity

Uvodne napomene

Dobro je poznato da su govori zapadnohercegovačkih Hrvata, kao sastavni dio hrvatskoga novoštokavskoga ikavskoga dijalekta, dijelom utkani i u temelje normiranoga suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika. Usto, još u 20. stoljeću u tim su se govorima čuvalе mnoge riječi i ine jezične realizacije koje su stoljećima bile sastavnim dijelom ne samo hrvatskih književnih djela i inih pisanih spomenika nego i hrvatskih mjesnih govora i u Hrvatskoj, i u

autohtonim zajednicama u staroj hrvatskoj dijaspori na srednjoeuropskom prostoru. Naravno, mnoge su od tih jezičnih realizacija očuvane i do danas.

Zato je riječi i izraze hrvatskih zapadnohercegovačkih govora potrebno razmatrati u kontekstu hrvatskoga jezika u cjelini, a to znači ne samo u odnosu na normirani hrvatski književni jezik nego i u odnosu na različite hrvatske idiome (pisane i govorne) u prošlosti i sadašnjosti.

Primjeri iz zapadnohercegovačkih idioma uglavnom su ekscerpirani iz *Ričnika zapadnohercegovačkoga govora* Ante Kraljevića¹, a manjim sam ih dijelom prikupila osobnim terenskim istraživanjem u Klobuku kraj Ljubuškoga u kolovozu 1997. Na žalost, postupno demografsko izumiranje i iseljavanje autohtonoga stanovništva, kao i radikalne promjene u načinu života, u znatnoj su se mjeri preslikali na današnje hrvatske govore općenito, pa tako i na govore u zapadnoj Hercegovini. Novi naraštaji mnoge riječi, izraze, pa i oblike više ne rabe, a upravo su nam očuvani zapisi tih gotovo zaboravljenih jezičnih realizacija dragocjeni za razmatranje hrvatskih zapadnohercegovačkih govora u kontekstu hrvatskoga jezika u cjelini.

1. Izbor iz fonologije zapadnohercegovačkih govora

S dijalektološkoga aspekta nedvojbeno je zanimljiv stari čakavizam *jačmenica*, zabilježen u zapadnohercegovačkim govorima u značenju *krub od ječmena brašna*. Naime, od staroga *ječmy* (< praslav **ěčmy*) u značenju *ječam*², u čakavštini se razvila realizacija *jačmen* ili pak *jačmik* zbog čakavskoga fonološkoga razvoja *je* > *ja* (za razliku od štokavskoga razvoja *je* > *je*). Budući da je imenica *jačmenica* bila izvedena od *jačmen*, jasan je pokazatelj nekadašnjega kontakta s govornicima čakavskih idioma. Tu postavku potvrđuju i neke druge srodne realizacije zabilježene u zapadnohercegovačkim idiomima, kao npr. *jačmak* i *jačménjak* u značenju 'ječmenac'. Naravno, nerijetke su u zapadnohercegovačkim govorima i tipično štokavske realizacije, kao npr. *ječmen* u značenju *ječam*, a rjeđe u istom značenju i *ječim*. O kontaktu s govornicima čakavskih idioma svjedoče i primjeri *ujāt* – *užeti*, *odužeti* i *zajāt* – *posuditi*, s čakavskim fonološkim

¹ Vidi Ante KRALJEVIĆ, *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Široki Brig – Zagreb, 2013.

² Usp. Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1., A-J, Zagreb, 1971., str. 766.

razvojem *je* > *ja* od praslav. glagola *jetī*³. S prefiksom *u-* to je upravo svršeni glagol *ujat* – *uzeti*, *oduzeti*, a s prefiksom *za-* svršeni glagol *zājāt* – *posuditi*.

Prilog *vàvik* u značenju *uvijek* također je zabilježen u zapadnohercegovačkim govorima. Riječ je o čakavskom razvoju *vb* > *va*, tj. *vbvèk* > *vavik*, koji opet svjedoči o kontaktu zapadnohercegovačkih i čakavskih idioma.

Ikavski refleksi jata susreće se i u primjerima tipa *òtikle mi nòge* – *otekle mi noge*, npr. u Klobuku.

Zanimljivi su i pojedini pridjevi bez provedene novoštokavske vokalizacije tipa *vàljat* – *vrijedan*, *radišan*; *nevàljat* – *nevaljao*⁴, *òbal* – *obao*. Budući da je novoštokavska vokalizacija u južnohrvatskim štokavskim idiomima većim dijelom provedena u 16. stoljeću⁵, a u 17. praktički dovršena⁶, navedene primjere u zapadnohercegovačkim idiomima bez provedene vokalizacije također valja smatrati posljedicom kontakta s čakavcima. Valja ipak naglasiti da se takvi primjeri bez provedene vokalizacije susreću tek iznimno. U ostalim je primjerima vokalizacija provedena, npr. u pridjevu *veseo*. Vrlo je zanimljivo značenje *sit*, *zdrav* koje je za pridjev *vèseo* navedeno u Kraljevićevu rječniku, a odnosi se na stoku⁷. Riječ je, naime, o jednom od vrlo starih značenja toga pridjeva u hrvatskome jeziku. Može se usporediti s prilogom *vèselo* u značenju *brzo* u brojnim čakavskim govorima otoka Hvara⁸, u kojima je čest izraz *vèselo jist* u značenju *brzo jesti*⁹, te tako biti *sit* i zadovoljan. Ako pridjev ili glagolski pridjev radni nakon provedene vokalizacije završava na *-io*, umeće se međusamoglasničko *j*, npr. *zdrjio* – *zreo*. Navedeni primjeri *veseo* i *zdrjio* rezultat su vokalizacije dočelnoga *l* > *o*. Međutim, kao i u brojnim novoštokavskim ikavskim govorima u Dalmaciji (također u nemalom broju čakavskih govora koji su pod njihovim utjecajem), u zapadnohercegovačkim se govorima ostvaruje i

³ Usp. Marko SNOJ, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, 2009., str. 240.

⁴ Sa sociolingvističkoga aspekta vrlo je zanimljivo što je u normiranom književnom jeziku očuvan pridjev *nevaljao* kao samostalan pridjev koji je tvorbeni antonim pridjeva *valjao* od kojega je bio izveden. Međutim, pridjev *valjao* danas se u normiranom književnom jeziku rabi samo kao glagolski pridjev radni.

⁵ Usp. Sanja VULIĆ, „Štokavski hrvatski književni jezik“, *Povijest hrvatskoga jezika. 16. stoljeće*, 2. knjiga, Ante BIČANIĆ (ur.), Zagreb, 2011., str. 135. – 137.

⁶ Usp. Sanja VULIĆ, „Štokavski hrvatski književni jezik u 17. stoljeću“, *Povijest hrvatskoga jezika. 17. i 18. stoljeće*, 3. knjiga, Ante BIČANIĆ (ur.), Zagreb, 2013., str. 108. – 110.

⁷ Usp. A. KRALJEVIĆ, *n. dj.*, str. 400.

⁸ Usp. npr. Radoslav BENČIĆ, *Rječnik govora grada Hvara*, Hvar, 2013., str. 489.

⁹ Prema mojim terenskim bilješkama iz Svirača na Hvaru iz g. 1985.

vokalizacija $l > a$, a ako je tom novom a prethodio samoglasnik a , provedeno je sažimanje $aa > a$, npr. u pridjevu *nagal* $>$ *nagaa* $>$ *nágā* – *nagao*, ili u imenici *posal* $>$ *posaa* $>$ *pòsā* – *posao*; *oral* $>$ *oraa* $>$ *òrā* – *orao* (G jd. *órla*) itd.

Brojne čakavske i novoštokavske ikavske govore vežu realizacije *rébac* – *vrabac* i *rěst*, pz. *rěste*¹⁰ – *rasti* sa sekvencijom *re*, umjesto *ra*, npr.: *Na nřivan je rěslo řřito*. U zapadnohercegovačkim novoštokavskim ikavskim govorima izostaje realizacija *krěst*, tj. govori se *krāst*, pz. *krāden*. Međutim, susreće se promjena *ro* $>$ *re* u riječi *greb* ($<$ *grob*) koja je opet zajednička i brojnim čakavskim govorima. U zapadnohercegovačkim je govorima uobičajena i zbirna imenica *grěblje*.

Posebno valja izdvojiti složen pridjev *sěmoguć* u značenju *svemoguć*, uz koji Kraljević navodi da se rijetko rabi. Prvi dio te složenice je pridjevska zamjenica *se* ($<$ *vbse*), s razvojem kao u čakavštini, gdje se nakon redukcije poluglasa prestalo artikulirati i inicijalno *v* iz novonastaloga skupa *vs*, tj. razvoj je bio *vbse* $>$ *vse* $>$ *se* u značenju *sve*. Inače je u novoštokavskim ikavskim, a pod štokavskim utjecajem i u mnogim čakavskim govorima, uobičajeno premetanje fonema nakon gubljenja poluglasa, tj. razvoj *vbse* $>$ *vse* $>$ *sve*.

Izostanak artikulacije fonema $/h/$ u skladu je sa značajkama suglasničkoga sustava novoštokavskih ikavskih govora. Primjeri s reduciranim inicijalnim *b* su npr. glagoli *đitit* – *htjeti*, *botjeti*; *ódat* – *hodati*. Na mjestu reduciranoga inicijalnoga *b* može se pojaviti protetsko *j*, npr. u posuđenici *jelikòpter* ($<$ *eliko*pter $<$ *heliko*pter). Zanimljivi su primjeri s očuvanim udvojenim samoglasnicima nakon redukcije fonema *b* u sredini riječi, npr. *đol* ($<$ *ohol*) – *ohol* $>$ *đolost* – *oholost*; *đolit se* – *oholiti se*; *póod* ($<$ *pohod*).

Imenica *puř* u etimologijskoj je vezi s praslav. osnovom **pъlъ* iz koje su izvedeni glagoli u značenjima *gmiřati*, *kliřati se* itd.¹¹ Budući da se taj glagol rabio i s prefiksom *s-* za tvorbu svršenih glagola, u Dalmaciji je i u čakavskim i u novoštokavskim ikavskim govorima, a isto tako i u novoštokavskim ijekavskim govorima na dubrovačkom području, uobičajena realizacija *spūř* u značenju *puř*. Isto je u zapadnohercegovačkim govorima. Analogijom su na istom području i neki svršeni glagoli dobili *s-*, npr. glagol II. vrste *skríknit* ($<$ *kriknit* $<$ *kriknut*) u značenju *vrisnuti*, *kriknuti*.

¹⁰ Čakavski se primjeri u većini oblika naglasno razlikuju od navedenih novoštokavskih.

¹¹ Usp. P. SKOK, *n. dj.*, knj. 3., Zagreb, 1973., str. 83.

Fonem *f* također nije svojstven novoštokavskim ikavskim govorima. Sreće se tek u ponekim novijim posuđenicama kao npr. *läufer* (njem. *Läufer* – trkač, glasnik, također figura u šahu). Inače se uglavnom zamjenjuje fonemima /*p*/ ili /*v*/, npr. *pěca* u značenju *vinski talog* (prema mletačkomu *fezz(a)*¹²; *pratar* (lat. *frater*); *štapéta* (prema tal. *staffetta* u značenju *glasnik*); *vàlinga* (< *falinga*) *mana*, *nedostatak* i *pogrješka* (riječ s talijanskim korijenom, prema tal. *fallanza*); *vàjerund* – *svršetak*, *kraj* (prema njem. *Feierabend* – *svršetak rada*, *početak*); *òvinger* – *vješalica* *za odjeću* (prema njem. *aufhängen* – *objesiti*); dvočlani izraz *vanj tàk̃i* u značenju *ne može biti bolji, upravo takav treba biti* (prema njem. *fein*, što se opet razvilo od tal. *fino* < *finire*)¹³. Zapadnohercegovačke izraze *vanj tàk̃i*, *vanj tàk̃o* moguće je usporediti sa sukladnim izrazim u drugim hrvatskim govorima, npr. *fānj tak̃o* – *upravo tako* u čakavskom govoru Vrbnika na otoku Krku¹⁴.

Analogijom prema epentetskom *l* kao vrsti novoga jotiranja u primjerima tipa *grāblje*, *grēblje* – *grobļje*; *drvlječa* – *drvlje*, *drveće* i dr., promjena *l* > *lj* susreće se i u primjerima gdje nema takva tipa glasovne promjene, npr. *òružlje* – *oružje*; *prìkļjuč̃er* – *prekjuč̃er*; *propétlje* – *raspelo*, *propelo*; *smètļje* – *smeće*. Primjeri *propétlje* i *smètļje* pokazuju da se prethodno u tim riječima nije provelo novo jotiranje, karakteristično za novoštokavštinu. Naime, u dijelu zapadnohercegovačkih govora provedeno je novo jotiranje u tim primjerima, pa se govori *propéc̃e* (< *propetje*) i *smèc̃e* (< *smetje*). U govorima u kojima to novo jotiranje nije provedeno, počelo se realizirati analoško epentetsko *l*, tj. dogodila se promjena *propetje* > *propétlje*; *smetje* > *smètļje*. Doduše, u potonjem se primjeru *l* moglo pojaviti i križanjem s riječju *metla*.¹⁵ Valja ipak imati na umu da u zapadnohercegovačkim novoštokavskim ikavskim govorima još uvijek ima primjera bez provedenoga novoga jotiranja, bilo da je riječ o izostanku epentetskoga *l*, ili o izostanku promjena *dj* > *đ*, odnosno *tj* > *ć*, npr. u imenicama *nětijak* – nećak; *rođijak* – rođak, u pridjevima *diviji* / *đivji* – *divlji*; *tèletiji* / *tèletji* – *teleći*, npr. *tèletje mēso*. Primjeri pokazuju da je jotiranje najčešće izbjegnuto umetanjem fonema

¹² Ta se posuđenica, s fonemom *f* ili s nekim fonemom koji se počeo realizirati nakon izostanka artikulacije *b*, u hrvatskom jeziku rabi od starine, bilo u svom temeljnom značenju *talog općenito* ili u prenesenu značenju *društveni talog*. Sjetimo se npr. Držićeva izraza *feca od ljuckoga naroda* u značenju *društveni talog, najgori ljudi* u govoru Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*.

¹³ Usp. P. SKOK, *n. dj.*, knj. 1., str. 517.

¹⁴ Prema mojim terenskim bilješkama iz govora toga mjesta.

¹⁵ Upravo na takav način realizaciju *smetje* objašnjava etimolog P. SKOK, *n. dj.*, knj. 2., Zagreb, 1972., str. 412.

i, tj. promjenom *tj* > *tij*, *dj* < *dij*. U primjeru *diviji* promjenom *vj* > *vij* izbjegnuta je epenteza kao način jotiranja. U primjeru *òžuljak* – *ožujak* promjena *j* > *lj* vjerojatno je rezultat pučke etimologije. Valja upozoriti da u ovim govorima ima i primjera s provedenim najnovijim jotiranjem, npr. *čerat* – *tjerati*, *pòcerat* – *potjerati*, *ùcerat* – *utjerati*.

Epentetsko *d* unutar skupa *žr* karakteristično je za novoštokavske ikavske govore u zapadnoj Hercegovini i Dalmaciji, a također i za brojne čakavske govore, posebice govore južnočakavskoga ikavskoga dijalekta. Iz zapadnohercegovačkih govora izdvajamo primjere *ždrák* – *žrak*; *ždràka* – *žraka*; *ždrijat* – *žreti*; *ždrìjo* – *žreo*; *obàždrit se* – *obažrijeti se*. Analogijom prema svršenom vidu *obàždrit se*, fonem *d* realizira se i u od njega imperfektivizacijom izvedenu nesvršenom glagolu *obàždirat se* – *obažirati se*.

Balkanski turcizam *kàpak* / *kápak*, u značenjima *žaklopac na prozorima* i *vjeda*, u dijelu se zapadnohercegovačkih govora realizira u fonološkoj inačici *klàpak*, najvjerojatnije analogijom prema glagolu *klàpat* jer kapci klapaju na vjetru. Analogijom prema *kapak* > *klapak* vjerojatno su se pojavile i inačice romanizma *kàšun* i *klàšun* / *klāšun* u značenju *drveni sanduk* (prema tal. *cassone*).

2. Izbor iz rječotvorja

Kao i inače u novoštokavskim idiomima, sufixi *-ar* i *-ar* u zapadnohercegovačkim su govorima osobito plodni pri tvorbi imenica koje označuju mušku osobu. U hrvatskoj je tradiciji takav način tvorbe bio izrazito plodan. Tako se npr. od davnine rabila imenica *školar* u današnjem leksičkom značenju *učenik*, tj. s tvorbenim značenjem *onaj koji polazi školu*. Budući da je većina djece išla samo u tzv. pučku školu, u idiomu zapadne Hercegovine izvedenica *škòlar* tradicionalno se rabi u tom značenju. Od izvedenice *škòlar* dalje je u tvorbenom nizu mocijskom tvorbom izvedena imenica *škòlarica* koja označuje žensku osobu. Upravo te dvije izvedenice nalazimo i u idiomima u polutisučljetoj hrvatskoj dijaspori (npr. u Gradišću u Austriji), u značenjima *učenik*, odnosno *učenica*. Šteta je što se u današnjem normiranom hrvatskom književnom jeziku stara hrvatska izvedenica *školar* vrlo rijetko susreće. Zanimljivo je u idiomu zapadne Hercegovine supostojanje spomenute izvedenice *škòlar* i izvedenice sufixsom *-(a)c*, tj. *škòlac* u značenju *onaj koji je završio školu*.

U oba je primjera riječ o odimeničkoj tvorbi, tj. o izvedenicama od imenice *škola*, koje izvedenice označuju mušku osobu, a različiti sufixi uvjetuju različita značenja. Od te je imenice izveden i glagol 4. razreda V. vrste *škólat (se)* – *polaziti školu, ići u školu*, koji je također bio uobičajen u hrvatskoj jezičnoj tradiciji. U normiranom književnom jeziku postupno ga je potisnuo glagol VI. vrste *školovali (se)*.

Među izvedenicama sufixsom *-ar* koje označuju mušku osobu, izdvajamo ovom prigodom i jednu imenicu izvedenu od rednoga broja sufixsalnom tvorbom. To je imenica *trećar* u značenju *trećoredac*, od koje je mocijskom tvorbom izvedena imenica *trećarica* u značenju *trećoredica*, *trećoretkinja* za žensku osobu. Imenica *pil(i)ca* u značenju *mlada kokoš*, nije izvedenica mocijskom tvorbom jer riječ *pīle* od koje je formalno izvedena označuje biće neutralno po spolu. Uz to je riječ *pil(i)ca* na rubu tvorbene motiviranosti jer joj nije značenje *žensko pile* nego *mlada kokoš*, što nije u potpunosti isto.

Pri mocijskoj tvorbi, kako je i inače uobičajeno u hrvatskom jeziku, najčešće se od imenica koje označuju muško biće izvode one koje označuju žensko. Međutim, obrnutih primjera, tj. kada se od imenica koje označuju žensko biće izvode one koje označuju muško, u hrvatskim zapadnohercegovačkim idiomima više je nego u normiranom književnom jeziku. Među takvima izdvajamo primjer *jarébac* u značenju *mužjak jarebice*, koji je mocijskom tvorbom sufixsom *-(a)c* izveden od skraćene osnove imenice *jarebica*. S leksičkoga je stajališta zanimljiva imenica *šetka* u značenju *lisica*, od koje je (od skraćene osnove) mocijskom tvorbom sufixsom *-(a)k* izvedena imenica *šetak* – *lisac*. Inače, imenice *šetka* i *šetak* u tom su značenju uobičajene i u dijelu novoštokavskih ikavskih govora u Dalmatinskoj zagori, posebice na području Biokova. Za glasanje muške životinje rabi se glagol *krívit se*, tj. *šetak se krívi*. Inače, glagol *krívit se* rabi se i u značenju *derati se*. Od imenice *gūda* – *prasica*, koja označuje životinju ženskoga spola, mocijskom tvorbom sufixsom *-in* izvedena je imenica *gūdin* – *prasad*. P. Skok nastanak imenice *gūda* povezuje s onomatopejskim uzvikom *guć* za vabljenje i gonjenje svinja¹⁶.

¹⁶ Usp. P. SKOK, *n. dj.*, knj. 1., str. 629.

U značenju *vrt* rabi se realizacija *vrtā* (G jd. *vrtla*), nastala vokalizacijom i sažimanjem samoglasnika, tj. razvojem *vrtal*¹⁷ > *vrtāa* > *vrtā*. Od osnove *vrtl*-sufiksom *-ić* izvedena je umanjenica *vrtlić*. Rabi se i u značenju *dječji vrtić*.

Zanimljiva je i apstraktna imenica *proživljāj* u značenju *proživljeni život*, koja je sufiksom *-jāj* izvedena od prezentske osnove svršenoga prefigiranoga glagola *proživiti*. Na granici tvorbene osnove i sufiksa provedena je glasovna promjena jotiranja, tj. epentetsko *k vj* > *vli*.

U hrvatskim novoštokavskim ikavskim idiomima od starine su se rabile izvedenice sufiksom *-uša* za oznaku različitih knjiga, kao npr. *likàruša* (priručnik o lijekovima i liječenju), *Bàbuša*, odnosno *Cvit razlika mirisa dubovnoga*, knjiga franjevca Tome Babića (oko 1680. – 1750.), i *Stipanuša* ili *Ispovid krstjanska*, knjiga franjevca Stipana Markovca Margitića (oko 1650. – 1730.)¹⁸. U zapadnohercegovačkim govorima osobito je zanimljiva izvedenica *rvatuša* u značenju *neka stara hrvatska knjiga* pa je, prema tomu, to izvedenica od etnonima *Rvat* (< Hrvat).

Među pridjevskim sufikslnim izvedenicama zanimljiv je npr. pridjev *šarevit* u značenju *šaren*, koji je izveden sufiksom *-evit*.

Od osnova pojedinih imenica, u normiranom se hrvatskom književnom jeziku sufiksom *-av* izvode pridjevi koji označuju opskrbljenost onim što znači imenica, npr. *balav*, *bodljivav*, *dlakav*, *kvrgav*, *mišićav*, *pjegav*, *žuljav*.¹⁹ U tvorbenom sustavu normiranoga jezika ostalo je puno „praznih“ mjesta za tvorbu takva tipa pridjeva. Zato nije začudno što se u zapadnohercegovačkim govorima rabe i realizacije kojih (za sada) nema u normiranom književnom jeziku, kao npr. *snigav* u značenju *pun napadnutoga snijega*.

Brojevi tvoreni sufiksom *-ero* karakteristični su za hrvatski jezik. Sukladno tomu sastavnim su dijelom zapadnohercegovačkih govora, npr. *dèsetero*.

U hrvatskom jeziku od starine su bili uobičajeni vremenski prilozi izvedeni sufiksom *-oč*. Danas se još u normiranom književnom jeziku rabe dva: *jèdnōč* i *někōč*.²⁰ U zapadnohercegovačkim govorima susreće se i vremenski prilog *òdjednōč*, koji je izveden prefiksom *od-* od priloga *jèdnōč*. Tu je i vremenski prilog

¹⁷ Skok razvoj *vrt* > *vrtal* tumači kao rezultat utjecaja latinskoga deminutivnoga završetka *-ulus*. Navodi primjere iz čakavskih govora s obalnoga područja. Usp. P. SKOK, *n. dj.*, knj. 3, str. 631.

¹⁸ Te su knjige bile vrlo popularne pa odatle i potreba za takvim kratkim nazivanjem.

¹⁹ Usp. Stjepan BABIĆ, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb, 2002., str. 478. – 480.

²⁰ Usp. *isto*, str. 560.

drugoč u značenju *drugi put*, koji se rijetko rabi. Šteta je što ta dva pridjeva nisu u uporabi i u normiranom hrvatskom književnom jeziku. Zanimljivo je da su sastavnim dijelom gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika jer se rabe u brojnim hrvatskim govorima u polutisućljetnoj dijaspori, osobito čakavskim.

U zapadnohercegovačkim idiomima prefiksarno-sufiksna tvorba vrlo je plodan tvorbeni način. Osobito su česte različite tvorenice toga tipa nastale od imenica koje, ovisno o sufiksu kojim su izvedene, mogu pripadati različitim vrstama riječi. Za ilustraciju donosimo imenicu *bèžēnac*, koja je izvedena prefiksom *bež-* i sufiksom *-(a)ć*, a na granici prefiksa i tvorbene osnove dogodile su se dvije glasovne promjene, najprije jednačenje po mjestu tvorbe *žž > žž*, a zatim ispadanje jednoga od tako nastalih udvojenih suglasnika. Tvorbeno je značenje imenice *bèžēnac* „onaj koji je bez žene“, a leksičko je značenje „onaj koji nije oženjen“. U današnjem je hrvatskom književnom jeziku u tom značenju uobičajena prefiksarno-sufiksna izvedenica *nežēnja*. Budući da u današnjem svijetu velik broj neoženjenih muškaraca ipak živi s nekom ženom kao sa suprugom, dobro bi bilo za neoženjena muškarca zadržati naziv *nežēnja*, a iz zapadnohercegovačkih bi se idioma mogao usvojiti naziv *bèžēnac* u značenju *muškarac koji ne živi sa ženom*.

Tvorenica *pàvēčērak* izvedena je od osnove imenice *večera* prefiksom *pa-* i sufiksom *-(a)ć*. Budući da prefiks *pa-* u hrvatskom jeziku ima značenje *poslije, nakon, opet, ponovo*, a izvedenice sufiksom *-(a)ć* često označuju nešto umanjeno ili ublaženo u odnosu na polaznu riječ, s tim je u skladu i prefiksarno-sufiksna tvorenica u zapadnohercegovačkom idiomu *pàvēčērak*, u značenju *zakuska nakon večere*, koja bi svoje mjesto opravdano mogla naći u hrvatskom književnom jeziku jer takav tip zakuske u današnje vrijeme nije rijetkost.²¹

Različiti nazivi za različite vrste snijega postoje samo u krajevima gdje snijeg redovito pada, i to obilnije. Po potvrđama iz zapadnohercegovačkih govora može se zaključiti da su zime obilovale snijegom. Tako je npr. prefiksarno-sufiksnom tvorbom, prefiksom *do-* i sufiksom *-jāk*, od imenice *kòlno* (< *kolino*) izvedena imenica *dòkolnjāk* sa značenjem *snig visok do kolina*, s jotravanjem na granici tvorbene osnove i sufiksa.

²¹ Usp. Sanja VULIĆ, „Hrvatsko leksičko bogatstvo zapadne Hercegovine“, *Klasje naših ravni*, Subotica, god. XVIII., 2013., br. 9. – 12., str. 32.

Budući da se riječ *svitnjak* rabi u značenju *vunena vrpca kojom su se vezale suknene hlače*, prefiksalsnom tvorbom izvedena je imenica *dòsvitnjak* sa značenjem *snig* koji je visok do *svitnjaka*, tj. do pasa. Ima još hrvatskih govora u kojima se rabe posebni nazivi za vrste snijega. Tako se npr. u mjestu Tounju (istočno od Ogulina) rabi naziv *celac* kao poseban naziv za još neugažen snijeg.

Premda rijetke uporabe, zabilježena je u zapadnohercegovačkim govorima i stara hrvatska prefiksalsno-sufiksalsna izvedenica *podglavač* (s prefiksom *pod-* i sufiksom *-ač*), koju je u današnjem normiranom književnom jeziku potisnuo turcizam *jastuk*. Tu je opet moguća usporedba s dijelom govora u austrijskom Gradišću, osobito sjevernom, gdje susrećemo inačicu *podglavača* u ženskom rodu (sa sufiksom *-ača*). Osim u Hercegovini imenica *podglavāč* u muškom rodu u tom se značenju rabi i u pojedinim novoštokavskim govorima u Dalmatinskoj zagori, npr. u Prugovu u zaleđu Splita, a u glasovnoj inačici *podglavāč* poznaju je i Hrvati kajkavci, npr. u Međimurju.

Prefiksalsno-sufiksalsne tvorenice s glagolskim značenjem često su od imeničke osnove izvedene prefiksima *o-* ili pak *po-*, te sufiksom *-it* za tvorbu glagola. U pravilu se tako tvore svršeni glagoli, npr. *opròličit* u značenju *nastati proljeće*; *òsiverit* u značenju *nastati subo i hladno vrijeme s vjetrom sjevercem*. Glagoli *oprolječiti* i *osjeveriti* u istu značenju također su neostvaren potencijal u tvorbenom sustavu normiranoga hrvatskoga književnoga jezika.

U značenju *šišmiš* na razmatranu se području rabio dvočlan naziv *slipi miš*. Budući da se naziv izgovarao kao jedna naglasna cjelina s naglaskom na pridjevu, postupno se počeo realizirati kao sraslica *slipimiš* (G jd. *slipimiša*).

3. Napomena iz sintakse

U zapadnohercegovačkim se idiomima pripovijedanje prošlih događaja izriče imperativom, npr. *krñv se pèci na ognjištu – krub se pekao na ognjištu*; *otídi po desetero čeljadi – otišla sam po desetero ljudi*; *òvcu ostríži, opèri vñnu i prèdi – ovcu sam ostrigla, oprala vunu i prela*. Takav je način pripovijedanja uobičajen u novoštokavskim ikavskim govorima. Za razliku od toga pripovjedačkoga imperativa koji označava prošlu radnju, u izravnom se obraćanju rabi imperativ kao zapovjedni način.

4. Izbor iz leksika

Budući da sve hrvatske govore karakterizira uporaba riječi *keruh*, tako je i u zapadnohercegovačkim govorima, u kojima se rabi fonološka inačica *kerūn*. Fonem *v* u nominativnom se obliku rabi analogijom prema genitivnom obliku. Naime, nakon izostanka artikulacije fonema *h*, koji je, kako je već navedeno, svojstven ovomu tipu govora, u „kosim“ se padežima počelo artikulirati međusamoglasničko *v* kako bi se izbjegao zijev. Analogijom prema „kosim“ padežnim oblicima fonem *v* počeo se rabiti i u nominativu, tj. razvoj je bio: *keruh* > *keru* > G jd. *krua* > G jd. *krua* > N jd. *kruv*.

S leksičkoga gledišta izdvajam staru hrvatsku riječ *gvōžd* (prema praslav. **gvozdъ*). Temeljno značenje te riječi jest *drvo*, a odatle zbirno *drveće*, a zatim *šuma*. U potonjem je značenju riječ zabilježena u pojedinim zapadnohercegovačkim idiomima, obično u sklopu imena neke konkretne šume, npr. *Ràkički gvōžd*. I inače je u hrvatskom jeziku ta riječ česta u toponimiji, npr. *Gvozd* je bila planina s gustom šumom, koja je danas poznata pod imenom *Petrova gora* jer je na njoj poginuo posljednji hrvatski kralj Petar Svačić. Tu su i imena mjesta *Gvozdanskô* u središnjoj Hrvatskoj, zatim *Zàgvožd* u Dalmatinskoj zagori i dr.

Jedno od zabilježenih značenja stare hrvatske riječi *lâpat* u zapadnohercegovačkim govorima jest *komad zemlje*. Može se usporediti s realizacijom u govoru čakavskoga mjesta Bibinje (južno od Zadra), u kojem riječ *lêpat* znači „komad nečega, obično veći“²². U hrvatskoj jezičnoj starini imenica *lapat* je označavala veći komad polja, tj. rabila se u značenju *njiva*. Hrvati u polutisućljetnoj dijaspori u austrijskom Gradišću, zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj, koji su glavninom čakavci, i danas rabe riječ *lapat* u značenju *njiva*.²³ U istom su je značenju rabili i potomci Hrvata koji su 1715. iselili iz središnje Hrvatske u mađarski dio Baranje, a govor im je glavninom bio čakavski²⁴. Premda rijetko, i danas se od čakavaca u središnjoj Hrvatskoj još uvijek može čuti riječ *lapat* u tom značenju, npr. u Oštarijama, ali danas već usporedno s riječju *njiva*.²⁵ U Dalmaciji, osobito u sjeverozapadnim dijelovima, prevladalo je značenje

²² Usp. Božidar ŠIMUNIĆ, *Rječnik bibinjskoga govora*, Zadar, 2013., str. 355.

²³ Prema mojim terenskim bilješkama iz različitih mjesnih govora u sjevernoj polutisućljetnoj dijaspori.

²⁴ Usp. Sanja VULIĆ, „Govori Hrvata u Mađarskoj koji su podrijetlom sa širega ogulinskog područja“, *Modruški zbornik*, knj. 1., Modruš, 2007., str. 36.

²⁵ Usp. Sanja VULIĆ, „Govor Oštarija kod Ogulina u odnosu prema gradišćanskohrvatskim govorima“, *Panonski ljetopis* 2003, Robert HAJSZAN (ur.), Pinkovac – Güttenbach, 2003., str. 428. – 439.

komad. Tako npr. Jakov Pletikosa u svom putopisu *Putovanje k Jeruzolimu god. 1752.*, napisanu na novoštokavskom ikavskom idiomu, rabi riječ *lapat* u značenju *komad općenito*²⁶, što se može usporediti s bibinjskim značenjem, a također i s potvrdom *lēpat* iz čakavske Povelje na Pagu²⁷, u značenju *komad nečega*. Govor Povelje pod stanovitim je utjecajem novoštokavskih ikavskih idioma pa nije začudno što je toj poveljskoj realizaciji bliska zapadnohercegovačka sintagma *lāpat zēmljē* „komad zemlje“²⁸. Inače, u značenju *komad* tu su riječ zabilježili i stariji leksikografi Mikalja, Della Bella i Stulić.

I različite druge imenice koje pripadaju općemu zapadnohercegovačkomu leksiku, osobito one koje su vezane uz zemlju i kuću, pripadaju hrvatskoj jezičnoj starini. Takva je npr. prefiksarno-sufiksna tvorenica *pódvòrnica*, koja je u zapadnohercegovačkim idiomima zabilježena u značenju *livada ili zemlja u blizini kuće, tj. pod kućnim dvorom (dvorištem)*. Ta je imenica izvedena alomorfom *po-* prefiksa *pod-*, pred osnovom koja počinje fonemom *d* te sufiksom *-nica*.²⁹ Praktički se u istom leksičkom značenju *zemljište uz kuću, ili u neposrednoj blizini kuće* rabi u govoru Bibinja.³⁰ Predci današnjih Hrvata, uglavnom čakavaca u polutisućljetnoj dijaspori, u austrijskom Gradišću, zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj prenosili su tu riječ svojim potomcima više od pola tisućljeća pa su npr. Hrvati čakavci u slovačkom Podunavlju rabili fonološku inačicu *podvuòrnica*, a u čakavskom Židanu u zapadnoj Mađarskoj govore *podvòrnica*. Danas se u austrijskom Gradišću najčešće rabi realizacija u množinskom obliku kao mikrotoponim *Podvòrnice* za imena njiva, a često je tako i u zapadnoj Mađarskoj.³¹ U hrvatskih je pisaca susrećemo još u doba moderne, npr. u Milana Begovića, koji je rodom bio novoštokavac ikavac.³² U tom kontekstu valja naglasiti da se u hrvatskom jeziku riječ *dvor* tradicionalno rabila i u značenju *kućno dvorište*. U tom je značenju riječ *dvor* do danas očuvana u većini čakavskih govora, npr.

²⁶ Usp. Jakov PLETIKOSA, *Putovanje k Jeruzolimu god. 1752.*, Josip LISAC – Mirjana ŠOKOTA (prired.), Šibenik, 2000., str. 167.

²⁷ Usp. Ante TIČIĆ, *Rječnik govora mjesta Povelje*, Zadar, 2004., str. 177.

²⁸ Usp. A. KRALJEVIĆ, *n. dj.*, str. 160.

²⁹ Može se smatrati i izvedenicom prefiksom *pod-* s glasovnom promjenom ispadanja suglasnika (*d d > d*) na granici prefiksa i tvorbene osnove.

³⁰ Usp. B. ŠIMUNIĆ, *n. dj.*, str. 513.

³¹ Usp. S. VULIĆ, „Govori Hrvata...“, str. 125

³² Usp. Sanja VULIĆ, „Jezične napomene o svesku trećem“, Milan BEGOVIĆ, *Sabrana djela: Drame I*, sv. III., Tihomil MAŠTROVIĆ (ur.), Zagreb, 2005., str. 362.

u govoru grada Hvara³³, u Bibinjama³⁴, u govoru grada Splita, u različitim govorima u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori itd.

U govorima zapadne Hercegovine zabilježena je i stara imenica *tég* u značenju *prekopana, uzorana zemlja, oranica*. U istom se značenju ta riječ rabi u čakavskim Bibinjama.³⁵ U polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori dogodio se pomak značenja pa se *tég*, odnosno *tiég*, rabi u metonimijskom značenju *žito*. Od starijih hrvatskih autora riječ *teg* rabio je Bartol Kašić npr. u svojoj gramatici iz 1604. godine, i to u značenju *djelo, rad*. U istoga se autora u istom djelu susreće i glagol V. vrste *težati* u značenju *obrađivati zemlju*. Susreće se taj glagol i drugdje u hrvatskim tekstovima, npr. u *Modruškom urbaru* u središnjoj Hrvatskoj (sastavljen po nalogu kneza Bernardina Frankopana 1486.)³⁶. U govoru Bibinja rabi se u istom značenju glagol IV. vrste *težiti*.³⁷ U tom su ga značenju rabili i pojedini stari hrvatski pisci, npr. u 17. stoljeću Dubrovčanin Vladislav Menčetić.³⁸ Upravo je od spomenutoga glagola *težati* / *težiti* nekoć bila izvedena imenica *težak* u značenju *poljodjelac, onaj koji obrađuje zemlju*, koja se i danas rabi u normiranom hrvatskom književnom jeziku.

U brojnim novoštokavskim ikavskim govorima u zapadnoj Hercegovini i Dalmatinskoj zagori (npr. Sinj i okolica, zaleđe Omiša)³⁹ nerijetko se rabi prijedlog *su* (za razliku od normiranoga hrvatskoga književnoga jezika u kojem su samo prijedlozi *s* i *sa*, od kojih je potonji uvjetovan početnim fonemom u riječi s kojom se taj prijedlog rabi). U razmatranim pak govorima prijedlog *su* dolazi s jednosložnim riječima s dugim naglaskom. Obično su to zamjenice, naravno, u instrumentalnom obliku, npr. *sù kìn – s kìm; sù čìn – s čim*; ili pak brojevi, npr. *sù dvā – s dva; sù trī – s trī; sù stō – sa sto*. Prefiks *su-* bio je vrlo plodan pa se npr. nekoć rabio i uz glagol *vezati* > *suvezati*. Taj glagol u zapadnohercegovačkim govorima nije očuvan, ali je očuvana od toga glagola nultim sufiksom izvedena imenica *súvez* u značenju *zajednička obrada zemlje udruženim oruđem i teglećim životinjama*, a također i izraz *òrat na súvez* u značenju *orati*

³³ Usp. R. BENČIĆ, *n. dj.*, str. 153.

³⁴ Usp. B. ŠIMUNIĆ, *n. dj.*, str. 221.

³⁵ Usp. *isto*, str. 714.

³⁶ Usp. Sanja VULIĆ, „Jezik *Modruškoga urbara*“, *Čakavska rič*, Split, god. XXXVIII., 2010., br. 1. – 2., str. 149.

³⁷ Usp. B. ŠIMUNIĆ, *n. dj.*, str. 717.

³⁸ Usp. S. VULIĆ, „Štokavski...“, str. 151.

³⁹ Prema mojim terenskim zapisima.

naizmjenice svoje i suveznikove oranice zajedno upregnutim svojim i suveznikovim konjem ili volom. Imenica *súvestvo*, nastala sekundarnom sufiksacijom sufiksom *-stvo* od imenice *suvez*⁴⁰, rabi se u istom značenju kao i imenica *súvez* od koje je izvedena. Sufiksom *-nik* od imenice *suvez* izvedena je imenica *súveznik* u značenju *onaj koji je u suvezu, koji je dao životinje za zajedničku zapregu*. Dalje je u tvorbenom nizu izveden odnosni pridjev *súveznički*, u značenju *koji se odnosi na suveznike*. Upravo su na temelju značenja riječi *suvez*, *suveznik*, *suveznički* u normiranom hrvatskom književnom jeziku prihvaćene riječi s današnjim značenjem *savez* (*sporazum o zajedničkoj suradnji; udruženje*) s izvedenim pridjevom *savezni*, od kojega je opet izvedena imenica *saveznik*, a od nje odnosni pridjev *saveznički* i apstraktna imenica *savezništvo*. Suvremena značenja zapravo su se razvila od značenja koja su se odnosila na međusobnu potporu pri obrađivanju zemlje. Šteta je što se pri normiranju hrvatskoga književnoga jezika nije oslanjalo na hrvatsku jezičnu tradiciju, jer bi u tom slučaju bile normirane realizacije *suvez*, *suvezni*, *suveznik*, *suveznički*, *suvezništvo*.⁴¹

Osobito je u zapadnohercegovačkim govorima zanimljiva imenica *srida* (naravno, ne kao oznaka trećega dana u tjednu, nego u značenju *stado goveda*) i od nje izvedena imenica *sridar* u značenju *čuvar stada goveda*. U tom je značenju riječ *srida* glasovna inačica stare hrvatske riječi *črida*, odnosno *čreda* ili *črieda* koju je, u inačici *črida*, rabio već Marko Marulić u svojoj *Juditi*. Ponegdje se u jezikoslovnim raspravama smatra kako su Marulić i ostali hrvatski pisci u 16. stoljeću tu riječ preuzeli iz staroslavenske pisane tradicije. Tako je npr. jezikoslovac Josip Vončina staru hrvatsku riječ praslavenskoga podrijetla *črida* u djelu *Robinja* Hanibala Lucića smatrao staroslavenizmom, tj. riječju preuzetom iz pisanoga starocrkvenoslavenskoga jezika. Vončina zaključuje da se „može u jeziku *Robinje* prepoznati znatan broj leksičkih staroslavenizama“. Među primjerima navodi i riječ *črida* u značenju *niz, red; stado* (stsl. *črěda* – *stado, red*).⁴² Međutim, u značenju *stado* tu riječ hrvatski pisci nisu imali potrebe preuzeti iz starocrkvenoslavenskoga jer je ta riječ bila sastavnim dijelom hrvatskih

⁴⁰ Na granici tvorbene osnove i sufiksa dogodile su se glasovne promjene jednačenje po zvučnosti i ispadanje udvojenih suglasnika, tj. *suvez- + -stvo > suvezstvo > suvestvo > suvestvo*.

⁴¹ Na to je već upozorio filolog Zvonko Pandžić u zagrebačkom tjedniku *Hrvatsko slovo*.

⁴² Usp. Josip VONČINA, „O izvorima i jezičnim slojevima Lucićeve ‘Robinje’“, *Analize starih hrvatskih pisaca*, Split, 1977., str. 115. Tu postavku od Vončine kasnije preuzimaju i drugi filolozi.

govora pa je sukladno tomu Hrvati u polutisućljetnoj dijaspori i danas rabe, najčešće u inačici *črieda*.⁴³

Od glagola *sjat(i)* > *osjati* nekoć je bila izvedena imenica *òsīnj* u značenju *sjenovita strana, strana koja nije osunčana*. Rabi se u zapadnohercegovačkim govorima usporedno s inačicom *òsōje*, a semantički je (premda ne i izrazom) povezana i s riječju *ladòv(i)na*, naravno, u temeljnom značenju te riječi.

Praslavenskoga je podrijetla riječ *rupa* u značenju *otvor, jama* i sl. U zapadnohercegovačkim govorima susreće se inačica *ràpa* u značenju *veća rupa*. Zanimljivo je da se u brojnim čakavskim govorima na srednjodalmatinskim otocima rabi riječ *rapa* u značenju *rupa*. Zapadnohercegovačka riječ praslavenskoga podrijetla *žbān*, u značenju *drvena posuda za nošenje vode u polje*, također se može susresti u čakavskim govorima.⁴⁴

Zanimljiva je u zapadnohercegovačkim govorima i uporaba imenice *žèlud* u značenju *žir*. Inače je danas ta riječ u tom značenju u aktivnoj uporabi u govorima sjeverozapadne čakavštine (uključujući i polutisućljetnu dijasporu) te u kajkavštini. Doduše, može se susresti i u pojedinim starijih hrvatskih štokavskih književnika pa ju je npr. u 16. st. rabio Dubrovčanin Mavro Vetranović, npr. u pjesmi naslovljenoj *Pjesanca: Aurea aetas*.

Još se uvijek rabi i stara hrvatska riječ praslavenskoga podrijetla *sliwa*. Inače se realizacija *sliva*, koja je starija od inačice *šljiva*, rabi u brojnim čakavskim govorima, kako na obalnom području tako i u središnjoj Hrvatskoj i u polutisućljetnoj dijaspori, a rabili su je i potomci iseljenika koji su 1715. otišli iz središnje Hrvatske i nastanili se u mađarskom dijelu Baranje.

Zapadnohercegovačku imenicu *šklòpac* u značenju *vrsta krpelja na ovcima i govedima* može se usporediti s riječju *klop* u značenju *krpelj*, koja je česta u sjeverozapadnoj čakavštini i kajkavštini.

Jednako su u zapadnohercegovačkim govorima zanimljive inačice *pāuza* i *pòtpauza* u značenju *pazuha*. Gramatički su ženskoga roda. Te su riječi praslavenskoga podrijetla. Riječ *pāuza* nastala je premetanjem fonema *z* i *u* nakon prestanka artikulacije *h*, tj. razvoj je *pazuha* > *pazua* > *pauza*. Inačica *pòtpauza*

⁴³ Usp. Sanja VULIĆ, „Sveobuhvatni Ričnik (prikaz Ričnika zapadnohercegovačkoga govora Ante Kraljevića)“, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, god. XIX., br. 971., 29. studenoga 2013., str. 9.

⁴⁴ U Hrvatskom Grobu u Slovačkoj rabi se npr. riječ *džbanak* u značenju *vaza*, pod utjecajem slovačkih govora. Usp. Sanja VULIĆ – Bernardina PETROVIĆ, „Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj“, *Korabljića*, Zagreb, god. IX., 1999., br. 5., str. 40. i 77.

nastala je srastanjem nekadašnjega prijedloga *pod* i riječi *pauza* (s jednačenjem po zvučnosti na tvorbenom šavu), tj. *pod-* + *pauza* > *podpauza* > *potpauza*. Istodobno je prefiksalna tvorenica preuzela značenje polazne riječi od koje je tvorena. Tako su polazna riječ i prefiksalna tvorenica postale sinonimi pa se može reći da je *pòtpauza* rezultat sekundarne prefiksacije. U brojnim čakavskim govorima nalazimo u značenju *pažub* riječi koje su nekoć nastale tvorbom s prefiksom *pod-*, npr. *pòtpauz* u različitim čakavskim govorima ogulinsko-modruškoga kraja. Ta se realizacija rabila i u govoru potomaka spomenutih iseljenika iz 1715. U čakavskim govorima u polutisučljetoj dijaspori česte su npr. inačice *potpauz*, *potpažu*, *potpaža* i dr.

Od nekadašnjega glagola *svitit(i)* – *svijetliti* bila je izvedena imenica *svitnjāk* u prvotnu značenju *krijesnica*, a poslije se počela rabiti i u značenju *oganj koji se pali uoči blagdana rođenja sv. Ivana Krstitelja, tj. na večer 23. lipnja*. Međutim, glagol *svitit* u tom se značenju više ne rabi nego samo imenica *svitnjāk*.⁴⁵

Imenica *tàuzēnka* nastala je dodavanjem sufiksa *-ka* na njemačku riječ *tousand* – *tisuću*. Rabila se za nekadašnju novčanicu od tisuću njemačkih maraka.

U zapadnohercegovačkim je govorima očuvan i stari glagol *bântovat*, s mađarskom osnovom, u značenju *dosađivati*, *smetati*, *uznemiravati*. Čest je u govorima u polutisučljetoj dijaspori u austrijskom Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. U inačici *bantuvati* čest je u kajkavštini.

Budući da i bunjevački Hrvati, koji su također novoštokavci ikavci, dijele potječu s područja zapadne Hercegovine, nije začudno što imaju puno zajedničkoga leksika s pojedinim zapadnohercegovačkim govorima. Ovom prigodom izdvajam zapadnohercegovački pridjev *sòparan* u značenju *nemrsan*, koji rabe bunjevački Hrvati u Bačkoj, ali i Šokci u Bačkoj koji su arhaični štokavci.⁴⁶ Tako npr. bunjevačkohrvatski pisac Antun Karagić, koji je bio rodom iz mađarskoga dijela Bačke, rabio je pridjev *suparni* u značenju *posni*, *nemrsni*. U dijelu Bačke koji je danas u sastavu Srbije bunjevačkohrvatski pisci, kao npr. Vojislav Sekelj i Milovan Miković, rabe inačicu *soparan*, a šokačka Hrvatica Ruža Silađev obje inačice: *soparan* i *suparan*. Naravno, poznat je i drugdje u novoštokavskim ikavskim govorima zajedno s izvedenicama kao što je npr.

⁴⁵ Stari glagol *svitit* – *svijetliti* i danas se rabi u mnogim čakavskim govorima, osobito u sjeverozapadnoj čakavštini, uključujući i govore u polutisučljetoj dijaspori.

⁴⁶ Pridjevske inačice *suparan* i *soparan* razvile su se od pridjeva *suboparan* – *postan*, nakon redukcije fonema *b*.

naziv *sôpârnîk* za glasovito posno jelo na području nekadašnje Poljičke Republike, koje se pripremalo i jelo uoči značajnijih blagdana.

Iz njemačkoga je posuđen pridjev *lêdik* (prema njem. *ledig*) u značenju *ne-oženjen* ili *nendana*. Značenja pokazuju da se morfološki nije prilagodio hrvatskomu jeziku jer izostaje poseban oblik za ženski rod.

S bunjevačkohrvatskim govorima veže zapadnohercegovačke govore među inim i glagol *uskôčit* u značenju *bez znanja roditelja potajno noću otići živjeti kod svoga izabranika (odnosi se na djevojke)*. Rabio ga je npr. bunjevačkohrvatski pisac Ivan Petreš iz mađarskoga dijela Bačke.

Etimolozima je predstavljao problem izraz s otoka Hvara *bit u lûkno; pâst u lûkno; zapâst u lûkno* i sl. u značenju *nepokretan nemoćno ležati u postelji (obično pred smrt)*. Rabi se u različitim čakavskim govorima na otoku Hvaru, npr. u gradu Hvaru⁴⁷, u Vrboski⁴⁸, u Svirčima i dr. Poljski jezikoslovac Wiesław Boryś zainteresirao se za taj hvarski izraz našavši ga u hrvatskoga dijalektologa Mate Hraste u zapisu iz Brusja na Hvaru. Inače se riječ *lukno* u štokavskom i u kajkavskom narječju rabi u značenju *žitna mjera*, a u kajkavaca još i u značenju *jelo koje se nosi koscima u polje*. Boryś je pokušao odgonetnuti postanak toga hvarskoga izraza. U starijih hrvatskih leksikografa, a osobito u kajkavštini, pronalazi za riječ *lukno* značenje *žitna mjera*, poslije i *porez*, a u kajkavštini još značenje *jelo koji se nosi koscima u polje*. U zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim jezicima navodi riječi koje su se razvile od praslavenskoga **lonkьnò* u značenju *posuda od kore, kotarica*, a ta je imenica u praslavenskom bila izvedena od glagola **lêkon lêkti* u značenju *kriviti, savijati*. Na temelju toga Boryś za praslav. **lonkьnò* pretpostavlja značenje *ono što je rezultat savijanja*, što semantički dovodi u vezu s hvarskim izrazom jer je slab čovjek obično savijen, pognut i sl. Zaključuje da se tijekom semantičkoga razvoja riječ **lonkьnò* razvila u dva usporedna značenja, od kojih je prvo *kotarica*, a drugo *iznemoglost, slabost*. U prvom od tih značenja riječ se, smatra Boryś, proširila u različitim slavenskim jezicima, a u drugom očuvala samo kao periferni arhaizam na Hvaru.⁴⁹ Međutim, etimologija je hvarskoga izraza *past u lukno* posve drukčija, a to nam otkriva zapadnohercegovački izraz *lôgon lêžêć – bolujući dugo u postelji*, npr. *lôgon*

⁴⁷ Usp. R. BENČIĆ, *n. dj.*, str. 274.

⁴⁸ Usp. Dinko MATKOVIĆ, *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*, Jelsa, 2004., str. 173.

⁴⁹ Usp. Wiesław BORYŚ, „Čakavski semantički arhaizam *lukno* ‘iznemoglost, slabost’“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII. – XXVIII., Novi Sad, 1984. – 1985., str. 95. – 97.

ležćć žà godinu danā. Ima li se na umu da je imenica *lóg* još u praslavenskom nastala prijevodom od glagola *legti*, prez. *legon* u značenju *leći*, prez. *legnem*, jasno je s jedne strane da je zapadnohercegovački izraz *lógon ležćć* pleonazam koji se često rabio u narodnim pjesmama, a s druge je strane jasno da je hvarsko *lukno* etimologijski povezano s riječju *log* – *ležaj*.⁵⁰ Zato hvarski izraz *past u lukno* zapravo znači *pasti nemoćan na ležaj*, tj. *pasti u postelju*.

U pisanim tekstovima na idiomu zapadnohercegovačkih Hrvata susreće se i vremenski prilog *stòprom* u značenju *tek*, *istom*, *netom*, *upravo*, koji se u današnjim govorima na tom prostoru najvjerojatnije više ne rabi.⁵¹ Međutim, taj se prilog u različitim inačicama tijekom stoljeća susreće u djelima hrvatskih pisaca, a ponegdje se rabi i danas. Tako npr. Dubrovčanin Junije Palmotić u 17. stoljeću u svom djelu *Pavlimir* piše: *stoprva bješe isteklo* (tj. *upravo bješe isteklo*). U 18. stoljeću pjesnik Vice Petrović (rodом s otoka Lopuda kraj Dubrovnika) rabi u istom značenju inačicu *stoprv* u svom spjevu *San ljuveni*. Iz 19. stoljeća izdvajamo npr. Janka Draškovića i njegovo glasovito djelo *Disertatia iliti razgovor darovan gospodi poklisarom žakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših* iz 1832., u kojem taj autor rabi prilog *stopor*, također u značenju *upravo*. Hrvatski pisac moderne Milan Begović, koji je rodом bio novoštokavac ikavac (iz Vrlike u Dalmatinskoj zagori), često je rabio takav tip priloga, npr. *stoprv* u značenju *upravo* u svojim kratkim prozama ili npr. u jednočinki *Biskupova sinovica* u sintagmi: *ti uopće ne znaš, kako valja postupati s djevojčicama, koje su stoprv jučer izašle iz samostana*, također u prijevodu drame *Götz von Berlichingen*, npr. *stoprv iz tave izvađeno*. Prilog istoga značenja, ali u inačici *stopro*, Begović rabi u drami *Stana Binčića*. Vladimir Nazor u svom sonetu *Riječi* također rabi prilog *stoprv* u istom značenju. Inačicu *stopor* još uvijek rabi stariji naraštaj u Pitvama u središnjem dijelu otoka Hvara, pa se prema tome ta riječ susreće i u čakavskim govorima. Čakavskim je govorima imanentna i istoznačna inačica *stoprv*, odnosno *stopr* koja je uobičajena u idiomima u polutisućljetnoj dijaspori. U polutisućljetnoj dijaspori u austrijskom Gradišću ima i arhaičnih štokavskih govora u kojima se rabe inačice *stoprv*, *stopr* i *stoprav*, a u kajkavskim govorima

⁵⁰ Od istoga je korijena i riječ *brlog* – *ležaj* za *životinje* pa i u zapadnohercegovačkim govorima *lóga* označuje – *mjesto gdje se legu divlje životinje* i primitivan *ležaj*.

⁵¹ Usp. A. KRALJEVIĆ, *n. dj.*, str. 336.

u polutisućljetnoj dijaspori u zapadnoj Mađarskoj inačica *stoper*⁵². U podravskom kajkavskom mjestu Goli zabilježena je inačica *stopram*⁵³, a P. Skok u svom je rječniku zabilježio različite potvrde iz svih triju hrvatskih narječja⁵⁴.

U zapadnohercegovačkim se govorima rabi vremenski prilog *prvō* / *prvō* u značenju *nekoć*, *u prijašnje vrijeme*. Nastao je preobrazbom oblika srednjega roda rednoga broja *prvi*. Sukladno tomu rabi se izraz *ù prvā vrimēna* u značenju *nekoć davno, prije*. Zapadnohercegovački prilog *prvo* može se usporediti s prijedlogom i prilogom *prvo* u brojnim čakavskim govorima (uključujući i sjeverozapadne) u značenjima *prije*, *u prijašnje vrijeme* i sl. Sufiksom *-je* izvedena je u zapadnohercegovačkim govorima realizacija *prvljē – prije*, *ranije*, s epentetskim *l* kao vrstom jotiranja na tvorbenom šavu. Također su potvrđene sufiksarne izvedenice *prvošnjī – prijašnji*, *prošlī*⁵⁵ i *prvimicē – prvotno, prije svega*. Usporedno se rabi i riječ *prjja* u značenju *prije*.

Također je vrlo zanimljiv zapadnohercegovački prilog *bōjsek* u značenju *možda, valjda*. Može se usporediti s izrazom *bōj se* iz čakavskoga Bibinja južno od Zadra⁵⁶, u značenju *čini se da je tako, po svoj prilici je tako i sl.* U istom se značenju prilog *bojse* (u različitim naglasnim inačicama) susreće u brojnim mjesnim govorima na otocima oko Zadra (npr. otočić Ošljak⁵⁷, Sali na Dugom otoku⁵⁸, otok Iž⁵⁹), u inačici *buōjse* na otoku Rivnju⁶⁰ itd. Taj se prilog, odnosno čestica, susreće još ponegdje u čakavskom govorima, npr. u govoru Novoga Sela u Slovačkoj u inačici *boljsē*⁶¹. Navedeni primjeri pokazuju da se zapadnohercegovačka inačica *bōjsek* realizira s naveskom.

U hrvatskoj se jezičnoj tradiciji često rabila prijedložna sveza *na priliku* u značenju *na primjer*. Tako je i danas u hrvatskim govorima u polutisućljetnoj

⁵² Vidi Peter HOUTZAGERS, „The kajkavian Dialect of Hidegség and Fertohomok“, *Studies in Slavic and General Linguistics*, Amsterdam, god. XXVII., 1999., str. 315.

⁵³ Usp. Ivan VEČENAJ – Mijo LONČARIĆ, *Rječnik govora Gole*, Zagreb, 1997., str. 356.

⁵⁴ Vidi P. SKOK, *n. dj.*, knj. 3., str. 62.

⁵⁵ U čakavskim se govorima može susresti inačica *prīvašnji*, npr. u govoru mjesta Modruša u središnjoj Hrvatskoj.

⁵⁶ Usp. B. ŠIMUNIĆ, *n. dj.*, str. 153.

⁵⁷ Usp. Ante Toni VALČIĆ, *Rječnik govora otoka Ošljaka*, Zadar, 2012., str. 21.

⁵⁸ Usp. Ankica PIASEVOLI, *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku oliti Libar saljski besid*, Zadar, 1993., str. 39.

⁵⁹ Usp. Žarko MARTINović, *Rječnik iskoga govora*, Zadar, 2005., str. 26.

⁶⁰ Usp. Ladislav RADULIĆ, *Rječnik rivanjskoga govora*, Matica hrvatska Zadar, Zadar, 2002., str. 55.

⁶¹ Usp. Sanja VULIĆ, „Humoreske na novoselskoj čakavštini u Slovačkoj“, *Čakavska rič*, Split, god. XXXVII., 2009., br. 1. – 2., str. 195.

dijaspori, a u zapadnohercegovačkim je govorima u istoj uporabi sveza *na priliku*.

U zapadnohercegovačkim govorima rabe se stari prijedlozi *prěž* i *běž* te noviji *brěž* koji je nastao križanjem starijih inačica *prež* i *bez*. Međutim, izostaju tvorenice prefiksom *prež-*. Među izvedenicama prefiksom *bez-* navodimo npr. prefiksalsnu tvorenicu *běžime* – *prežime*⁶², prefiksarno-sufiksalsnu *běžuška* – *ona koja je bez uha* te prilog *běžočice* – *bezočno*, koji je također nastao prefiksarno-sufiksalsnom tvorbom. Načelno se može reći da se više rabe tvorenice s novijim prefiksom *brež-*. Takva je npr. prefiksalsna tvorenica *brěžime* – *prežime*. Prefiksom *prež-* i sufiksom *-ka* izvedene su npr. imenice *brěždanka* u značenju *duboka jama*, kao *brež dna* i *brěžditka* s tvorbeniom značenjem *ona koja je brež diteta*, tj. *nerotkinja*. Prefiksom *brež-* i sufiksom *-(a)n* izveden je pridjev *brežobrazan*.

Zaključne napomene

Brojnim usporedbama s čakavskim idiomima u ovom radu nipošto mi nije bio cilj upućivati na tobožnje čakavsko podrijetlo novoštokavskih ikavskih govora u zapadnoj Hercegovini. Naprotiv, željelo se pokazati koliko su hrvatska narječja, dijalekti i govori u prošlosti bili međusobno čvrsto povezani u jezičnom smislu, i još su uvijek. Povezanost je dijelom uvjetovana zajedničkom poviješću hrvatskih narječja⁶³, a dijelom kasnijih utjecaja jednih na druge. Ovi izabrani primjeri vjerujem da dobro svjedoče koliko je u težnji za očuvanjem nacionalnoga identiteta ne samo važno njegovati nacionalni normirani hrvatski književni jezik nego također čuvati i značajke mjesnih govora koje su često nenametljiva, ali iznimno značajna poveznica hrvatske jezične prošlosti i sadašnjosti, nekadašnjega pisanoga jezika i današnjih mjesnih govora i dijalekata.

⁶² U zapadnohercegovačkim govorima danas se inačica *běžime* u značenju *prežime* rijetko rabi, a u čakavskim i novoštokavskim ikavskim govorima u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji još je razmjerno česta.

⁶³ Usp. Iva LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*, 1. Fonologija, Zagreb, 2012.